

Laiko ir moters drama

Vilniaus paveikslų galerijoje buvo pristatytas Lietuvos dailininkų sąjungos leidyklos išleistas albumas „Saulė Kisarauskienė“ (knygos tekstų autorė ir sudarytoja dailėtyrininkė Ramutė Rachlevičiūtė). Lietuvos dailės muziejaus Radvilų rūmuose 2007 metais buvo surengta individuali retrospektyvinė Saulės Kisarauskienės grafikos ir tapybos paroda „Personažai užrištom akim“, kuri ir paruošė dirvą platesniam Saulės Kisarauskienės kūrybos pristatymui ir aktualizavimui.

Kultūrinio priedo skaitytojams pristatome Saulės Kisarauskienės kūrybą ir ištraukas iš R. Rachlevičiūtės knygos.

Dailininkė Saulė Kisarauskienė 1994 metais įkūrė Vinco Kisarausko labdaros fondą. Po ankstyvos vyro mirties 1988 metais jai teko garbinga, tačiau itin sunki našlės pareiga rūpintis šio vieno iškiliausių XX amžiaus antrosios pusės menininko kūrybos jamžinimu ir sklaida. Kaip ir kur saugoti, kur dėti Vinco Kisarausko drobes, ekslibrisus, kolekcijas, stirtas rankraščių?! Ji daug energijos, entuziazmo skyrė ir skiria Vinco Kisarausko kūrinių parodų organizavimui, kūrinių eksponavimui ir yra tarsi neegzistuojančio Vinco Kisarausko muziejaus vyriausioji fondų saugotoja. Ji rūpinosi ir rūpinasi jo knygų leidimu ir pan. „Kol Vincas buvo gyvas, mes gyvenome savarankiškus kūrybinius gyvenimus... Čia nėra nei žygdarbis, nei didvyriškumas, nei bausmė, nei nuopelnas... Tai tik sąžiningo, dorą žmogaus pareiga.“

Daugelį metų Lietuvos meno pasaulyje kai kam ji buvo *tik* Vinco Kisarausko *žmona*, vėliau – menininkės Aistės Kisarauskaitės ir Danieliaus Kisarausko *mama*. Dabar Saulė Kisarauskienė – Augustinos *močiutė* ir Vinco Kisarausko *našlė*. Visą laiką vienaip ar kitaip skaudus kūrėjos moters likimo dvilypumas, o gal tiesiog daugiariopumas: tie taip nelengvai tarpusavyje derinami moteriški vaidmenys, erdvės. *Savas kambarys* – dailininkės *dirbtuvė* (su paveikslų stelažais, spintos su Vinco rankraščiais, rinkiniais) – *virtuvė* (su minimaliais atributais). Nors ir palėpėje, aukštai tarsi daugiaaukštyje be lifto, užtat su puikiu vaizdu per langą į Šv. Jokūbo bažnyčią, į Nerį.

Saulė Aleškevičiūtė susipažino su Vincu Dailės institute, nes jam atrodė: štai vaikšto tokia keista mergaitė... Taip *keista mergaitė* Saulė Aleškevičiūtė susitiko *laukinį* Vincą Kisarauską. Dvidešimtmetė

Saulė ir ketveriais metais vyresnis Vincas 1958 metais pradėjo bendrą gyvenimą ir tapo viena kūrybingiausių, darniausių Lietuvos menininkų šeimų. Vincas Kisarauskas savo atsiminimuose aprašo 1975 metų vasaros dieną prie Baltųjų Lakajų ežero, kai visi šeimos nariai buvo kartu. „Džiaugiamės čia tylą; Saulutė mezga ar komponuoja, vaikučiai nuogi taškosi per dienas <...>. Žmogus gerai žinai laimės trapumą, o mirties šešėlis, lydintis žmogų visur ir visada iki pat mirties, suteikia tai laimei didingo tragizmo atšvaitų.“ (Ištrauka iš skyriaus „Likimo dvilypumas“).

* * *

Svarbi Saulės Kisarauskienės grafikos kūrybos dalis, kuri sukurta inspiracijų ieškant antikinės Graikijos mitologijoje, dar

Prie stalo. 1962. Popierius, kartonas, ražinys, 50x33,5

Madona. 1966. Popierius, kartonas, ražinys, 71x44,5.

Prie stalo. 1962. Popierius, kartonas, ražinys, 47x39

Brolis įsitvėręs plūgo, o maža mergytė – arklio, kuris tampo abu ‘artojus’ po lauką lyg kokių įkyriai neatstojančius peraugusius bimbalus. Bejėgiškos alkanų vaikų ašaros... Kaimo pakraštyje stovi gražus medinis kryžius. Ateina stribai ir ima pyškinti: per kelias sekundes iš kryžiaus lieka šipuliai... <...>. Tada aš dar nesugebėjau suvokti tos tragedijos, tik jausdavau savo negalią. Kryžius buvo toks pat bejėgis kaip ir aš. Esu ‘sušaudytas žmogus’, gal todėl man ir šiandien labai sunku kovot už save.” Tai dailininkės Saulės mintys, užrašytos rašytojos Birutės Jonuškaitės.

dažniau – antikinėje graikų tragedijoje. Į šį pasaulį dailininkę ir jos vyrą Vincą Kisarauską įvedė Petras Juodelis (1909–1975), kuris, anot Tomo Venclovos, darė nemažą poveikį jaunajai kultūrininkų kartai. Juodelis pats labai mėgo, sudomino, „užkrėtė“ abu menininkus, ir tai tapo svarbiausiomis ir jų pamėgtomis temomis. Saulę Kisarauskieneį patraukė herojiški žygiai, vaizduojantys dievų ar herojų gyvenimą, kurie kontrastavo su sovietinio laikotarpio „smulkiais“, buitinėje plotmėje paplitusiais įvykiais *be įvykiškumo*. Viena mėgiamiausių dailininkės herojų – Sofoklio „Antigonė“ laikoma vienu gražiausių visų laikų moters paveikslų literatūros istorijoje. Antigonė ir Ismenė – seserys, kurios slapčiomis nori palaidoti savo žuvusį brolių. Pasaulio galingųjų, jų įstatymų ir nerašytų žmogiškumo įstatymų kova, jų moralinės viršenybės akivaizdoje – nekaltų aukų žūtis. Ismenė išsigąsta ir, paklūsusi gyvybės išlikimo instinktui, asmeninės laimės siekiui, atsisako savo sumanymo. Antigonė paklūsta savo moraliniam imperatyvui, už tai pasmerkiama mirčiai.

Ar pokario išgyvenimai Lietuvoje, Saulės Kisarauskienės vaikystės prisiminimai mažiau dramatiški nei antikinės ar šekspyriškos tragedijos? „Rytmetis mokyklos kieme: prie išvietės sumaitotas partizano kūnas, kiek toliau guli nužudytą jo motina su dviem mažesniais vaikais... Septynmetė mergaitė pirmą kartą pamato siaubą iš labai arti. Pamato ir nebegali užmiršti visą gyvenimą”. Arba: „Per lauką eina stribų būrys. Motinos ir močiutės akys didėja sulig kiekvienu vyrų žingsniu, jos plečiasi, plečiasi, veidų jau nebelieka, tik klaikios baimės skylės visatoje, kiekvienoje širdyje ir kūnus virpinantis drebulys: suaugusieji lygūs vaikams, nes jie irgi nežino, ko anie ateina ir kuo tai baigsis”. Ir: „Tėvas išvežtas. Sesei dveji, broliui – gal devyneri. Pavasaris. Reikia pasodinti bulvių.

Ramutė Rachlevičiūtė

Kitame numeryje:

- Stasys Goštautas. Lietuvos tūkstantmetis išeivijos dailėje.
- Virginija Paplauskienė. Alė Rūta – prarastoji Lietuva.
- Romualdas Kriaučiūnas. Partizanų jamžinimas.
- Bronius Makauskas. Trys klausimai laureatui.

Redaguoja **Aldona Žemaitytė** aldaze@gmail.com
Maketuoja **Jonas Kuprys**

Šio šeštadienio *Kultūros* turinys

- 1 psl. Ramutė Rachlevičiūtė. Laiko ir moters drama.
- 2 psl. Bronius Bulika. Aš esu Dievo karalystės žemė.
- 3 psl. Ramutė Skučaitė. Eilėraščiai.
- 4 psl. Vilnius užsieniečių akimis.
Dalius Cidzikaitės ir Laimono Briedžio pokalbis.
- 6 psl. Trys klausimai Kęstučiui Skrupskeliui ir Algimantui Taškūnui.
- 7 psl. Pranas Visvydas. Nepagailėta vaidybinės energijos.
- 8 psl. Algimantas Černiauskas. Sovietinė Niobės istorija.

Aš esu Dievo karalystės žemė

BRONIUS BULIKA

Praėjusiame numeryje spausdinome ištrauką iš kun. Broniaus Bulikos knygos „Dievo karalystės žemė“, kurią neseniai išleido leidykla „Naujasis lankas“ (spaustuvė „Morkūnas ir Ko“). Čia pateikiame kunigo apmąstymus apie gyvosios krikščioniškos dvasios pradininkus ir skleidėjus Lietuvoje bei jo poetinės prozos fragmentą.

Gyvybė – didysis Dievo stebuklas,
o žmonės eina trypdami žolę, laužydami gėles,
kirsdami medžius, skersdami gyvulius, medžiodami žvėris,
negailėdami nieko savam kelyje – baisiam kelyje.
Ir iš kur tas žiaurumas – šerti per veidą,
mušti ir spardyti, duoną atimti, ištremt iš namų,
durti širdin ir, kraujus nuplovus,
vėl puošti krauju žėrinčiais rubiniais?..
Dievas – gyvybės Kūrėjas. Žmogus – jo kūrybos vainikas.
O būna jis žudikas, plėšikas, beširdis, žiaurus...

Gyventi nori visi. Ir skauda – visiems.
Ir mirties valandą sudreba visi.
O žmogui skirta būti gyvybės tęsėju,
gyvybę globojančiu, gyvybę saugančiu,
nuoširdžiai verkiančiu prie mirusio žmogaus.

Nubalo javai, sumito gyvulys, atėjo vakaras,
bet ir tada – paimdama dalgį ar peilį – tegu sudreba ranka,
nutraukdama Dievo stebuklo giją, ir niekada
tegu nepakyla prieš žmogų – draugą ar priešą.

Tad su pagarba žvelgsim į visą gyvą pasaulį
ir vaikui neduosim peilio, net žaislinio šautuvo,
nes žmogui skirta būti tuo, kuris sėja, sodina, puoselėja, glosto ir augina.

Iš jokių rėmus netilpo kunkuliuojanti ir deganti kanauninko **Juozo Tumo-Vaižganto** dvasia. Neteisingai ir be reikalo kai kas jį laiko liberalu, neklusniu, nedisciplinuotu, Bažnyčioje netilpusiu dvasininku. Visą, kas atrodė, jog „netelpa“ jame ir jo veikloje, jog „nesutaria“ su Bažnyčia, buvo tik pernelyg gyvos, tartum ugnikalnis krikščioniškos dvasios pasireiškimai. Jame susiliejo aukštaitiškas judrumas su krikščionišku nuoširdumu, amžinai jaunas skubėjimas su kunigiška ištikimybė, giliai žmogiškas jautrumas su žavėjimusi kiekviena gyva, šviesia apraiška Lietuvos gyvenime, asmeninis tikėjimas su rožančiaus malda. Gaivalingą rašytojo talentą praturtino tretininko pamaldumas.

Reikia tik stebėtis, ką gyvai įkūnyta Krikščionybė padarė sveikame lietuvyje!

Profesorius prelatas **Pranas Kuraitis** buvo vienoks per savo ontologijos ir gnoseologijos paskaitas ir visiškai kitoks bendraudamas asmeniškai, privačiai. Tai Lietuvos Katalikų Bažnyčios pilkasis Eminencija. Žinokime: visa dvasingoji, energingoji, elitinė Lietuvos Katalikų Bažnyčios inteligentų karta buvo Kuraičio surasta, auginta, puoselėta, gyvosios dvasios įkvėpta. Jau pirmo egzamino metu, pajutęs, kad tas ar kitas jaunuolis yra imlus ir pajėgus, jis iš karto imdavo jį savo globon. Tam jaunuoliui jis nieko negailėjo – jam buvo atvira Kuraičio širdis, jo žinios, namai ir stalas, pinigai ir nuoširdumas, susižavėjimas ir paskatinimas. *Gyvosios dvasios sąjūdis kilo ir būrėsi jo globojamas*, palaikomas ir gaivinamas. Jis dažnai kartodavo mūsų poeto J. Baltrušaičio eiles:

*Dievo pasaulis dar nesukurtas,
Dievo šventovė dar nepastatyta,
tik išdalytas pilkas akmuo,
tik galia duota rankoms.*

Jis konkrečiai ir gyvai rūpinosi, kad Dievo pasaulyje būtų daugiau Dievo Dvasios, kad Dievo Bažnyčia žerėtų gyvąją dvasią.

Ex professo krikščionybės dvasios sąjūdžio pradininkas ir judintojas, ideologas ir skatintojų buvo profesorius **Stasys Šalkauskis**. Būdamas taurus aristokratas, atsidavęs aukštiems idealams, giliai sielojęsis Lietuvos pašaukimu, jaunimu ir elitu, karštai prabildamas kiekviena aktualia Lietuvos problema, jaunystėje svajojęs apie idealistinį Romuvos sąjūdį, profesorius 1938–1940 metais pradėjo Gyvosios dvasios sąjūdį. Jis formavo idėjinę Gyvosios dvasios branduolį, konkrečias veiklos ir išraiškos formas. Savyje

subrandintą kilnumą jis išliejo ir kaip pranašas šaukė ugingais žodžiais: „Degančios širdys, vienykitės!“ Jis buvo visų Lietuvos ateitimi ir dvasine gerove besirūpinančių širdžių švytury ir židiny.

Lietuva – ypač jo su Kuraičiu ir Dovydaičiu išaugintas elitas – jau buvo pribrendę naujam kokybiniam šuoliui, nes visi matė, kad ateinantys laikai iš Lietuvos inteligentų ir dvasininkijos pareikalaus tiek ištvermės ir ištikimybės, kad tai teikti ir užtikrinti galės tik gyva krikščioniška dvasia. Pats gyvos krikščioniškos dvasios kupinas profesorius ir Vytauto Didžiojo universiteto rektorius ragino ir telkė gyvas Lietuvos sielas į būtinai reikalingą sąjūdį. „*Degančios širdys, vienykitės!*“

Tarp jaunųjų kunigų tada itin gyvi ir aktyvūs buvo kunigai profesorius **Stasys Yla**, **Alfonsas Lipniūnas** ir **Alfonsas Sušinskas**.

St. Ylos knyga „Siauroji ir pilnutinė katalikybė“ ir jo pastoracinės teologijos paskaitos jau tada visus stebino ir žavėjo naujumu, ryžtingumu ir brandumu. Jos buvo ir liko Lietuvos naujosios kartos kunigų gyvos krikščioniškos dvasios evangelija. Kun. S. Yla pats traukė jaunuosius kunigus kaip magnetas. Jis žavėjo savo asmenišku atsidavimu Kristui ir Bažnyčiai; savo darbštumu ir išradingumu, savo gyva iniciatyva ir giliai suprasta atsakomybe ateinančių apokaliptinių įvykių akivaizdoje.

Kuo kunigas Stasys Yla buvo Kauno Teologijos fakultetui, tuo kunigas Alfonsas Lipniūnas buvo Vilniaus mokyklinei ir akademinei jaunomenei. Baisiais karo metais universiteto ir lietuviškojo jaunimo Vilniuje jis buvo Gyvosios dvasios štabas, pilnas sumanymų, pilnas dosnumo sunkiais prievartos ir nepriteklių laikais, pilnas tikėjimo ir vilties Lietuvos ir Bažnyčios ateitimi, pasiruošęs su savo jaunimu užkariauti visą Vilnių Lietuvai ir Bažnyčiai...

Toks katalikų moksleivių štabas ir centras Panevėžyje buvo ugingasis kunigas Alfonsas Sušinskas. Jo knyga „Maršas jaunystei“ buvo tikras krikščioniškas maršas visai Lietuvos jaunomenei. Net nekatalikams. Jo žodis buvo ugnis, jo nuoširdumas – šiluma, jo veikla – uždeganti gyvąją dvasią. Drąsiai galima tvirtinti, kad šie trys kunigai Lietuvai buvo tas pat, kas Bažnyčiai šventasis apaštalas Paulius ar šventasis kunigas Bosko. Kas anuo metu esame matę ar girdėję tuos kunigus, akivaizdžiai pajutome, kas yra gyvoji krikščioniškoji dvasia, kas yra Šventoji Dvasia Bažnyčioje, kas yra Deganti Ugnis žmoguje.

Ne mažiau pilni gyvosios krikščioniškos dvasios, ne mažiau aktyvūs ir veiklūs buvo du pasauliečiai: dr. **Pranas Dielininkaitis** ir **Juozas Keliuotis**. Pirmasis buvo tiesioginis Kuraičio auklėtinis, baigęs mokslus Paryžiuje, Sorbonoje, ir ten (liberaliaame universitete) apgynęs katalikiškos dvasios pedagogikos mokslų doktoratą. Kaune jis darbavosi tarp darbininkų, redagavo „Darbininką“ ir rašė jame taip, kad niekas nieko negalėjo jam prikišti, skelbė ir vykdė krikščioniškąjį solidarumą, dėstė sociologiją Vytauto Didžiojo universitete.

Darbininkus ir studentus žavėjo Prano Dielininkaičio svarumas, solidarumas, aktyvumas ir demokratiškumas. Tai buvo žmogus, kuriame į monolitą susiliejo tikėjimas ir inteligencija, kultūra ir pamaldumas, orumas ir paprastumas.

Juozas Keliuotis – žurnalistas ir rašytojas. Savo širdimi ir savo optimizmu pripildė paties leidžiamą ir redaguojamą „Naująją Romuvą“, kūrė ir būrė „Naujosios Romuvos“ bičiulių draugiją. Būrė aplink save visus geros valios lietuvių inteligentus kilniam ir vaisingam bendradarbiavimui. Sudarė galimybes savo žurnale reikštis Gyvosios dvasios sąjūdžio pradininkams. Nebuvo tokios aktualios Lietuvai problemos, kurios nebūtų judinęs Juozas Keliuotis. Visas jas sprendė kaip gyvos krikščioniškos dvasios sklidas inteligentas ir žurnalistas.

Su čia paminėtomis asmenybėmis atėjo nauja katalikų inteligentų ir kunigų karta, išaugusi ir subrendusi naujoje pokarinėje Lietuvoje.

Tai buvo riteriai be baimės ir be dėtės, pilni Dievo Dvasios ir ryžto, nepaisę savo sveikatos ir negailėję jokių išteklių. Jie buvo absoliučiai atsidavę tam, kad juose gyventų Dievo Dvasia, ir viską darę, kad Lietuvoje įsiviešpatų gyvoji krikščionybės dvasia. □

Ramutė Skučaitė

Tai pluoštas eilėraščių iš poetės rinktinės „Tiek turi“, išleistos 2006 m. Poetė įžangoje rašo: „Visi teturim tiek. Nesvarbu, kieno vardu užrašytas lopinėlis žemės ar ežeras, prie kurio kitam nevalia priėti. O kraujažolės baltos ir žalios... Turi? Taip. Tiek.” Kitame numeryje – apie Ramutės Skučaitės kūrybą.

Tiek turi

*Nieko tavo nėra amžinai –
Nei vandens,
Nei akmens,
Nei žemės.
Nei giliai, nei aukštai, nei žemai,
Bet kraujažolės –
Baltos ir žalios,
Bet dar šiltas vilties ilgesys,
Dar sugrįžta lietum debesis,
Neša bitės vasarvidžio alsą,
Ir sapne dar girdi savo balsą:*

*Nieko
Tavo
Nėra...*

Pieva

*Jau žinių nebelaukiu – nei gerų, nei blogų.
Čia, gegužraibių pievoj – netikėtai saugu.*

*Violetinės žvakės – pavėluota puota.
Neragaujamo, minkšto – pienų vyno puta.*

*Šiltas žemės traukimas – taip arti – po žole.
Nepasiekiamos rankos – netikėtai šalia.*

*Stirna pilką stirniuką atsigerti vedžios...
Gal geriau netikėtai, gal geriau be pradžios?*

*Viskas baigsis kaip dera. Paprastai – tuo pačiu.
Violetinė žvakę netikėtai pučiu.*

ATŠVAITAI

1940

*Panevėžys. Kai rašė tuos metus,
Per miesto sodą mano tėvas ėjo,
Čiurleno fontanėlis. Ir sėdėjo
Tabako pardavėja. O lietūs
Šeivamedžio geltonas uogas plovė,
Ir ant tinkuoto mūro klykė povė –
Pilka šlapia ir graudžiai negraži.
Diena pradėjo niauktis ir pilkėti.
Ir verkdami mėginom patikėti,
Kad dar maži – mes jau nebe maži.*

Esu...

*Tik aš gyva. Bet negerai.
Per skaudžiai ir per atvirai
Badu marina ar sušaudo
Kasdien – po gražų aukštą vyrą.
Ledinės kruopos byra, byra
Prie lūpų rytą šaukštas limpa
Jau trečią žiemą... Ar kelintą.
Vis gula žemėn pakaruokliai
Ir mėlynį taigos vaiduokliai,
Praplaukę patį tankumyną,
Baugint ateina – o ramina.*

Romos Kišūnaitės nuotr.

Apie dainą

*O karvelėlis mėlynasis,
O karvelėlis tas pilkasis
Plasnojo – krito – pasiliko...
Raudonai spanguolė sukliko,
Kai vanagai akis iškirto.
Kai sparnas kerpele pavirto...
Ilgam – į žiemą – vakarėjo.
Balti kauleliai subyrėjo
Tai baltas įšalas sukaustė
Net smilčiai gindamas priglausti.*

Margarita

*Tu – mano draugė. Ligi galo
Ir vėl mes sėdamės prie stalo.
Tik stalas kitas. Kitas metas –
Kavos, Kalėdų aromatas
Sausainiai su šokoladu
Abiem – nostalgiškai graudu –
Ano kvėpėjimo. Sūrumo.
Žuvies ir druskos nešvarumo
Ir tavo žodžio iš tenai
Kuriuo ne sykį raminai,
Kai man skaudėjo... Kai kiti
Pavargę buvo – ne kalti.*

Dabar

*Prašau prašau: priglausk mane,
Kai praeitis iš kapo kyla,
Kai sidabriniai bėgiai dyla
Po ratais – ne atminime.
Priglausk aš niekam nesakiau,
Kaip mėnesio šviesoj verkiau,
O šaltis pro vagono sieną
Į šerkšną vertė mėnesieną
Ir šiąnakt ten – labai aukštai –
Tos mėnesienos atšvaitai.*

Spalis

*Imk mano dieną... spalio liūtį.
Kai medžiai kantriai lapų liūdi
Ir linksta, rudeniui paklusę
Į kitą savo būvio pusę.*

*Kai vaškas stingdamas apkrinta
Šaknų nebylų labirintą,
Kai mes praeinam susikaupe
Pro ištaršytą lapų kauge...*

*Kol vis kartojas – dar kartojas!–
Tie Vakar, Šiandien ir Rytojūs,
Kol ne vis tiek kelintą kartą
Rytoj ištarsi mano vardą.*

*Aš noriu, kad ilgai kartotųs
Nuogų šakų pajuodę grotos,
O lapai, krisdami į lietus
Jas prisimintų ir mylėtų.*

Vilnius užsieniečių akimis

Dalios Cidzikaitės ir Laimono Briedžio pokalbis

Šios vasaros pabaigoje Lietuvos knygynuose pasirodė „Baltų lankų“ leidyklos išleista **Laimono Briedžio** aštuonių skyrių knyga anglų kalba apie Vilnių „VILNIUS City of Strangers“. Joje, pradėdant didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais, baigiant Antrąją Lietuvos nepriklausomybę, pasakojama apie Lietuvos sostinę, regimą užsieniečių akimis.

Apie knygą atsiliepę Vilniaus universiteto Jidiš instituto dėstytojas Dovidas Katz'as, Yale University prof. Tomas Venclova ir University of Toronto dirbantis Modris Eiksteins sutaria, kad šis gana ambicingas L. Briedžio užmojis būsimą knygos skaitytoją sužavės autoriaus pastangomis aprašyti šį magišką, sunkiai apibrėžiamą ir kaprizingą miestą.

Geografijos mokslus daktaro laipsniu British Columbia University, Vancouver, baigęs L. Briedis, šiuo metu dirbantis University of Toronto, sutiko papasakoti apie savo pirmąją knygą, kuri, beje, nuo pat savo pasirodymo knygynuose yra perkamiausių knygų Vilniuje dešimtuose (8-oji vieta).

Dalia Cidzikaitė: Tavo knyga yra paremta prieš porą metų apginta disertacija. Kodėl kilo mintis disertacijos pagrindu leisti knygą?

Laimonas Briedis: Gal nuskambės ambicingai, bet vos tik pradėjęs rašyti disertaciją supratau, kad tai nėra vien mokslinis darbas, kad verta informaciją ir šaltinius, kuriuos surinkau, stumtelėti dar toliau – verta žengti dar vieną žingsnį ir ateityje, kiek pakeitus informaciją, išspausdinti ją kaip atskirą knygą. Tad ir dirbau ta linkme. Kadangi knygos pamatas yra akademinis ir pati medžiaga – akademiška, paversti visa tai populiaria

1812 metai Vilniuje.

literatūra užėmė daug laiko. Tad dirbau keletą metų. Ir pasirodysianti knyga bus jau antrinis mano darbas.

– Kaip pasirinkai temą – Vilnius užsieniečių akimis?

– Mane Vilnius visada traukė ir domino, ypač jo daugiakultūriškumas, nestandartinis lokalizavimas Europoje ir net pačioje Lietuvoje, pavyzdžiui, svarstymai, ar jis lenkiškas, ar lietuviškas. Mane visada domino tos Vilniaus interpretacijos. Iš pradžių domėjausi, kaip vietiniai gyventojai (literatūroje) žiūri į miestą, kaip ir kodėl Vilnius jiems taip atrodo. Bet pradėjęs rinkti medžiagą, pastebėjau tendenciją: beieškant medžiagos visada jos daugiau rasdavau už Vilniaus ribų nei pačiame Vilniuje. Vien dėl to, kad žmonės, kurie rašė, daug migravo, ne vienas emigravo, o ir patys šaltiniai išsisklaidė, žinoma, dėl įvairiausių priežasčių. Todėl visas medžiagos rinkimas buvo savo-

tiškas išėjimas iš miesto. Tuomet ir pamaniau: o kas bus tas, kuris mane sugrąžins į Vilnių? Ir tai buvo užsieniečiai, kurie keliavo į miestą. Taip pradėjau rinkti medžiagą apie Vilnių kitų, ateivių, ne vietinių, kurie apie istorinį Vilnių mažai ar visai nieko nežinojo, akimis.

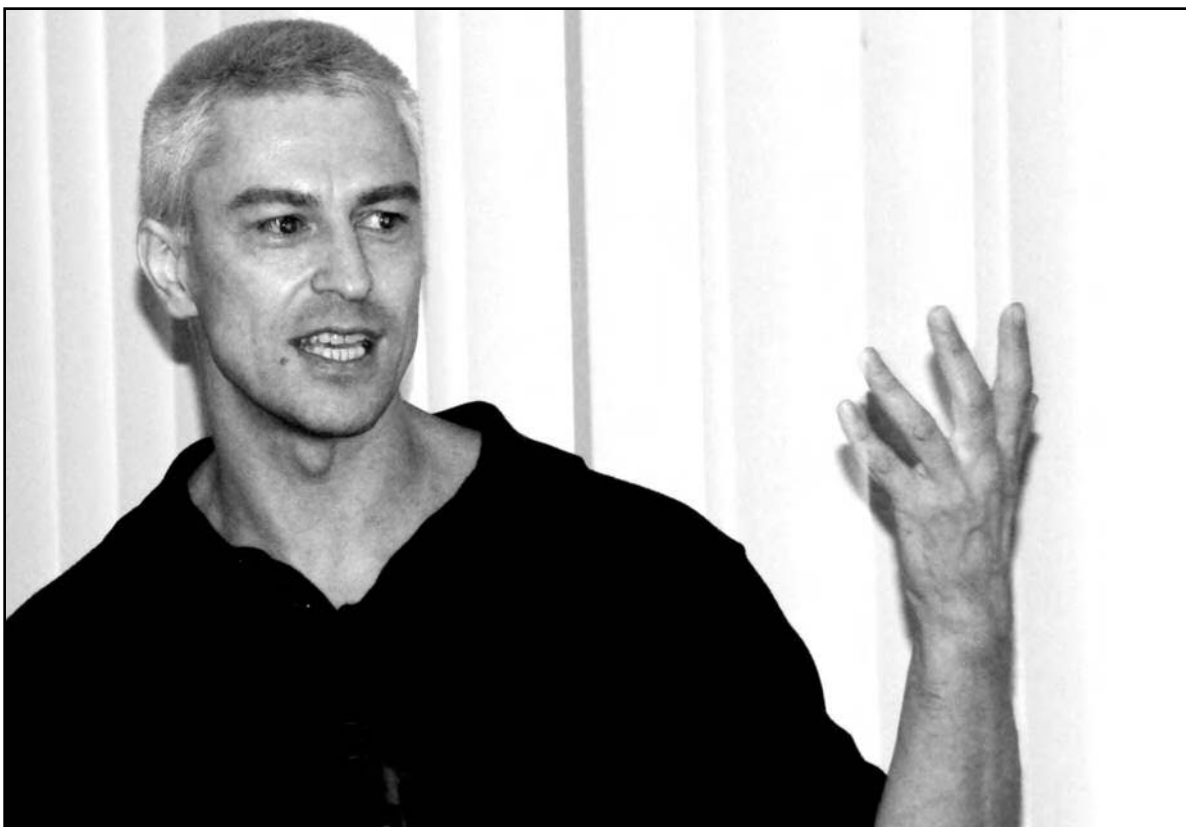
– Po kokių miestų, valstybės yra išsibarstę tavo knygoje surinkti šaltiniai?

– Šaltiniai, griežtai susiję su Vilniumi, yra randami keturiose, gal penkiose valstybėse. Tai – Lietuva, Lenkija, Rusija, JAV, ypač New York'as, Izraelis. Užgriebia ir Vokietiją, Didžiąją Britaniją, net Afriką, tuos kraštus, kur Vilniaus gyventojai nusėdo po karų, revoliucijų ir pan. Tie, kurie per Vilnių keliavo, dauguma buvo išblaškyti dėl karų, o užsieniečiai į Vilnių atvykdavo daugiausia taip pat dėl karų. Didžiausias skaičius tų per Vilnių keliavusių užsieniečių buvo kareiviai. Tad pagrindinis šaltinis ir buvo karo verpetų liudijimai.

– Turėjai susidurti su daugybe tokių išblaškytų žmonių liudijimų. Ar atėjo toks metas bedirbant, kai suvokėi, kad tų šaltinių yra labai daug, per daug, kad jie ima užgriūti? Kaip pavyko atsirinkti? O gal tai sa-
vaime atėjo?

– Viena vertus, būtų nesąžininga pasakyti, kad mano knyga yra istorinė monografija, nors ji yra Vilniaus istorija Europos kontekste užsieniečių akimis vien dėl to, kad mano šaltinių skaičius labai mažas ir knyga paremta archyvine medžiaga. Tai tokie šaltiniai, kurie vienu ar kitu būdu yra išspausdinti. Antra vertus, man buvo įdomu, kaip tie publikuoti šaltiniai atspindi kituose šaltiniuose, kaip jie tampa kitų naratyvų dalimi. Tad galima sakyti, kad jie tampa kitu Vilniaus įvaizdžio kūrimu. Tai iš dalies apribojo mano šaltinius pagal tai, kad jie jau yra publikuoti. O kita problema, kad karo memuarai apie Vilnių nėra tik apie Vilnių specifiskai. Jie įtraukia visai kitokias erdves ir gyvenimus, todėl didžiausias sunkumas ir buvo tas vietas apie Vilnių iš jų ištraukti ir išnarpinti. Dažniausiai biografijose ar autobiografijose Vilnius sudaro labai mažytę dalį.

– O kada pasakei sau, kad laikas sustoti?

Laimonas Briedis.

Daivos Litvinskaitės nuotr.

Nukelta į 5 psl.

Atkelta iš 4 psl.

– Kai disertacija pasiekė apie 400 puslapių, pasakiau sau – gana. Ir aplinkiniai man sakė, kad gana. Įdomiausia, kad pirmasis variantas, kurį daviau „Baltoms lankoms“ parodė mano visišką nesusivokimą knygų leidyboje. Leidėjai man nurodė per didelę knygos apimtį. Kai sutrumpinau, joje iš 500 puslapių teliko mažiau nei 300, taigi vien jau tai yra įdomus procesas – reikėjo visą sukaupą informaciją sumažinti beveik per pusę. Tai jau perrašymas, o ne redagavimas.

– Ar buvo smagu perrašyti, o ne iš naujo kurti?

– Jeigu nebūtų laiko klausimo bei kitų įsipareigojimų, visas perrašymo procesas būtų malonus. Tačiau galiu drąsiai pasakyti, kad dirbdamas prie knygos aš daugiau išmokau, nei rašydamas disertaciją. Pirmiausia, išmokau rašyti kalba, kuri būtų patraukli ne akademikams, o kur kas platesniam skaitytojų ratui. Rašyti tokią knygą, kurią pats norėtum skaityti, o ne tik keliolika žmonių. Užaugau ir esu auklėtas akademiname pasaulyje, kur mūsų niekas nemoko, kaip rašyti. Tad tas dviejų metų procesas buvo kaip rašymo įgūdžių įtvirtinimas. Tai tikrai nepaprastai vertingas laikas. Antras dalykas, kai peržiūri savo akademinius rašymus, norisi versti į lietuvių kalbą viso-

riją. Aš daug kur naudojuosi tų personažų, kurie pasakoja apie miestą, žodžiais. Knygoje daug citatų, nebandau tų pasakotojų užgožti visiškai. Iš dalies tai yra pasakojimas kitų lūpomis. Mano darbas yra juos visus suvesti ir susieti, paaiškinti, iš kur jie ateina ir kur nueina, o ne įteigti, kad visi pasisakymai, visos pažintys ir Vilniaus patyrimai, kurie yra labai įvairūs, yra teisingi ar neteisingi. Gal tai istorinė, geografinė, kultūrinė knyga apie miestą? Tuo labiau kad dabar miesto studijos pasaulyje yra pakankamai plačiai išvystytos, pvz., tokios populiarios knygos kaip Orhan Pamuk apie Stambulą priklausytų panašiam knygų stiliui.

– Ar knygoje yra intriga?

– Manau, kad yra. Pirmiausia, bent jau lietuviams bus įdomu, kaip užsieniečiai matė miestą. Antra, yra labai daug įdomių personažų, ir jie pasirodo įdomiomis aplinkybėmis. Vieni pasirodo Europai svarbiais istoriniais momentais, pvz., Napoleono laikotarpiu, kuris yra labai stipriai įaugęs į Europos istoriją. Ir labai įdomu, kaip Vilniaus sąvoka išplaukia iš to. Yra ir kita personažų rūšis, pavyzdžiui, tokie kaip F. Dostojeviskis, kurie jau savaime yra garsūs žmonės. Ir jų santykis su Vilniumi daug ką sako: ir apie patį žmogų, ir apie Vilnių, ir apie visą kontekstą, kuriame vyko veiksmas. Tad intriga atsiranda beskaitant. Nes mano parinkti personažai kaip individai yra beveik literatūriniai.

– Ar bandei skaičiuoti, kiek tokių personažų tavo knygoje yra?

– Pagrindinių gali būti apie 30. Aišku, yra ir antraeilių. Jų kelionė į Vilnių prasideda nuo pirmųjų Popiežiaus legatų, kai Gediminas parašė laišką į Romą, jų ataskaitos, kaip juos Didysis kunigaikštis priėmė.

– Keliomis kalbomis teko skaityti šaltinius?

– Mažiausiai penkiomis: anglų, lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, šiek tiek prancūzų, jidiš, kurios aš nelabai išmanau. Taip pat hebrajų kalba.

– Kurioje bibliotekoje praleidai daugiausia laiko?

– Turbūt, kad Toronto universitete, kuriame yra sukaupta gera biblioteka. Nors nesu bibliotekų žiurkė. Taip pat Vilniaus universiteto bibliotekoje – ir ne tiek dėl literatūrinių šaltinių, kiek dėl iliustracijų.

– Knygoje tikrai nemažai iliustracijų. Jų rinkimas yra visiškai atskiras ir labai nelengvas darbas. Kodėl nusprendei, kad jų tavo knygai reikia?

– Todėl kad prašėsi.

– Koks tau pačiam įdomiausias užfiksuotas pasakojimas ar atradimas apie Vilnių?

– Didžiausias atradimas, kaip Vilnių įsivaizdavo Pirmojo pasaulinio karo laikų vokiečiai. Jis įdomus, nes tampa tokiu modernistiniu, vos ne benjaminišku. Yra tokia knyga „Pasivaikščiojimai po Vilnių“, man renkant medžiagą paaiškėjo, kad jos autorius Paul Monty buvo gana garsus meno kritikas, kuris pirmasis parašė ekspresionizmo dailės istoriją, išleistą 1914 metais. Visas jo Vilniaus aprašymas ir stilistiškai, ir tai, ką jis aprašo,

Aušros vartai.

įeina į vos ne geriausius modernizmo feljetono žanro miesto aprašymus. Ir vokiečiai labai išpūdingai Vilnių iliustravo. Taip pat įdomu ir tai: kiek daug pasakojimų apie Vilnių buvo parašyta Pirmojo pasaulinio karo laiku ir kiek jų mažai iš Antrojo pasaulinio karo. Mane taip pat sudomino Georg Forster, XVIII amžiaus anglų-vokiečių mokslininko, kuris Vilniuje praleido trejus metus, požiūris į Vilnių. Ir, aišku, Napoleono laikų pasakojimai apie tai, kaip dramatiškai pasikeičia visas miestas nuo vasaros iki lapkričio mėnesio, kai prancūzai ima sprukti iš miesto. Retai kur istorijoje, net Europos, rasime, kad viena vieta taip stambiai pasikeistų. Vienur rašoma: miestas dega, o palknėje – auksas, ir kazokai su prancūzais kaunasi tarp savęs... dėl aukso. Ir įdomiausia, kad vis atrandi ir atrandi tų pasakojimų. Tai nesibaigiantis darbas.

– Kaip įvertintum savo pirmosios knygos rašymo patirtį?

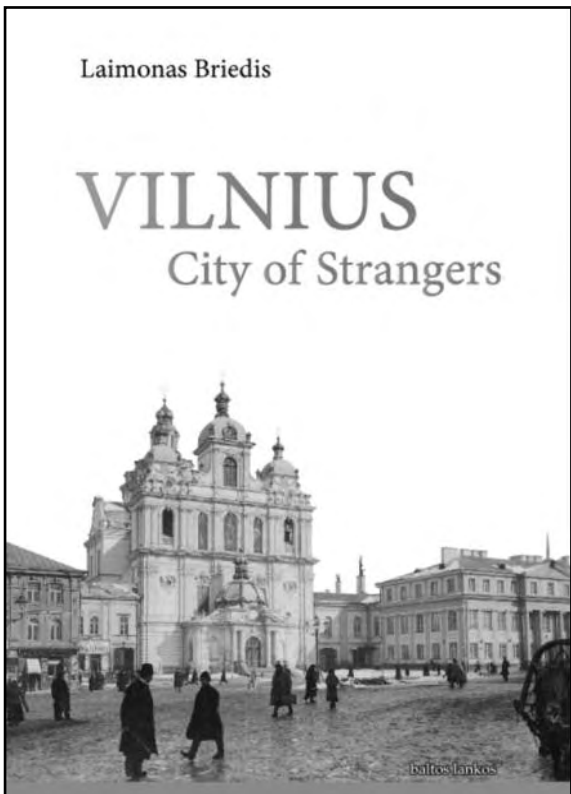
– Emociškai ir fiziškai alinanti, bet, antra vertus, labai pamokanti. Kol kas dar negaliu sakyti, kad labai džiaugiuosi, kol neturiu jos rankose, kol rezultato dar nėra (*su autoriumi kalbėtasi dar nepasirodžius knygai* – Red.). Kartais jautiesi taip, jog viską darai, kaip reikia, ir laukia geras rezultatas, bet labai daug pripažinimo iš to nesusilauksi.

– Žinau, jog tavo planuose yra panašios knygos apie Vilnių išleidimas lietuvių kalba. Ar ne rizikinga rengti vienu metu dvi knygas?

– Knyga lietuvių kalba pasirodys tada, kai bus išspręstas finansinis klausimas. Be to, skaitytojais – tai dvi skirtingos auditorijos: knyga anglų kalba labiau skiriama užsieniečiams, kurie norėtų daugiau sužinoti apie Vilnių. O knyga lietuvių kalba būtų skiriama patiems lietuviams, jei šie norėtų sužinoti, kaip Vilnius atrodė iš šalies, užsieniečio akimis.

– Ačiū už pokalbį.

Jei susidomėjote, knygą galima užsisakyti „Draugo“ knygynėlyje tel.: 773-585-9500. Ją taip pat galima nusipirkti internete adresu www.BalticShop.com (ieškoti reikia įvedus knygos pavadinimą „City of Strangers“ arba pagal autoriaus pavardę „Briedis“).

kius terminus, sąvokas, mat suvoki, kiek daug tuščiažodžiavimo yra akademiname rašyme. Pagaliau supranti, kad lig šiol pats nesuvokei, ką rašai, kaip pats save apgaudinėjai, vartodamas kažkokį žargoną. Dažniausiai tai būna tos akimirkos, kai skaitai ir matai, kad sakiniai ar pastraipos „nesuveikia“. Ir taip yra todėl, kad idėja nėra suvokta, o ne todėl, kad ji tuščia ar nereikalinga. Kita vertus, turi išmesti labai daug. Iš pradžių gaila tą daryti, o paskui jau nebe. Manau, kad gal reikės sugrįžti prie tos išmestos medžiagos.

– Tad galėjai leisti dvitomį?

– Ne. Aš turiu viziją, kad knyga yra skirta žmonėms, kurie keliauja. Kad galėtum sėdėti lėktuve ir perskaitytum ją per neilgą laiko tarpą, pavyzdžiui, skrisdamas į Vilnių. Tai intelektualaus keliautojo knyga.

– Ar yra daugiau tavo parašytai knygai analogų?

– Manau, kad apie Vilnių nėra tokio tipo knygos. Nėra parašyta ir Vilniaus istorijos, išskyrus sovietinių laikų dvitomį. Neteigiū, kad mano knyga yra istorija, bet tai yra Vilniaus pasakojimas, kuris turi tęstinumą, užfiksuotą istorijoje.

– O žanro prasme – kokia tai knyga?

– Žanro prasme tai knyga apie miestą, jo isto-

Trys klausimai 2008 metų Mokslo premijos išeiviams laureatams

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija 2006 m. įsteigė mokslo premijas užsienio lietuviams. 2007 m. už pasiekimus mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros srityje, už bendradarbiavimą su Lietuvos mokslininkais ir mokslo pasiekimų sklaidą buvo apdovanoti ir pagerbti trys nusipelnę lietuvių išėvijos mokslininkai. Nuo 2008 m. premijos teikiamos jau 5 mokslininkams. Tris iš jų pakalbinome, prašydami atsakyti į tris klausimus.

Prof. Kęstučiui Skrupskeliui

– Prof. Vyt. Vardys, ilgą laiką dėstydamas Oklahomos universitete, gyvena atokiai nuo lietuvių telikinių, bet tai nekludė jam intensyviai dirbuotis lietuvių bendruomenės labui. Jūs tikriausiai taip pat neturite tiesioginio sąlyčio su mūsų išeiviais, bet mąstote, kalbate, rašote švaria lietuvių kalba. Kaip ją išsaugojot?

– Nuo 1964 metų, kada pradėjau dėstyti Pietų Karolinos universitete, gyvenome rajonuose, kur lietuviai retai užklysta (vienas kitas atsiranda: pavyzdžiui, olimpinės krepšinio rinktinės vienas iš centro puolėjų). Kalbos išlaikymo prasme, izoliacija gerai, nes lengviau paklusti savoms taisyklėms. Su žmona ir vaikais kalbų nemaišėme. Vaikai greitai suprato, kad su draugais turi kalbėti vienaip, o su mumis, tėvais, – kitaip. Dar ir dabar vaikai lietuviškai kalba laisvokai, bet jų vaikai lietuviškai jau nemoka. Beje, vyriausia anūkė suprantą gana daug, ir, lietuviškai kalbėdami, nuo jos nedaug ką galime nusišėpti.

Lietuvoje šiandien radome ir pasikeitusį tarimą, ir šiek tiek skirtingą žodyną. Man labiausiai akį ir ausį rėžia svetimžodžiai, nes visą gyvenimą kovojome su kalbų maišymu. Taip pat sunkiau taisyklingai rašyti, nes ilgas balses nuo trumpų skyrčiau pagal tarimą, o dabartinėje lietuvių kalboje skirtumas nėra toks ryškus.

Bet lietuviškų organizacijų veikloje dalyvauti nebuvo sąlygų. (Kiekvienu atveju, nesu organizacijų žmogus.) Gelbėjo tai, kad dažnai darbo reikais reikėdavo būti Bostone, kur lankydavausi pas Juozą Girnį. Iš jo daug sužinodavau apie Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Į Lietuvių fronto bičiulių veiklą įsitraukiau jau po 1990 metų, nes nuo tada Lietuvoje lankausi kasmet.

– Šių metų Mokslo premija Jums įteikta už viso gyvenimo nuopelnus mokslui ir pasiekimus humanitarinių ir socialinių mokslų srityse. Ką labiausiai išskirtumėte iš savo darbų, kuriuos ir pats laikytumėt nuopelnu Lietuvos mokslui?

– Studijavau filosofiją. Pradėjęs dėstyti įgijau specialybę, Lietuvoje mažai žinomą, būtent filosofijos istoriko. Sunku man išaiškinti, kad nesu nei filosofas, nei istorikas, nei istorijos teoretikas. Bet esu filosofijos praeities tyrinėtojas. Nors to nestudijavau, bet taip išėjo, kad mano specialybe tapo Amerikos filosofijos istorija, būtent laikotarpis, kartais vadinamas jos aukso amžiumi. Nuo maždaug 1860 metų ligi Pirmojo pasaulinio karo atsirado penki pasaulinio lygio filosofai. Iš jų artimiau teko tyrinėti du – William James ir Josiah Royce. Pastaruoju metu šiek tiek daugiau tyrinėju John Dewey. Norėčiau daugiau susipažinti su George Santayana, katalikiškai auklėtu ateistu, iš Amerikos pasitraukusiu, nes protestantiškoje aplinkoje jam buvo sunku dėl jo katalikiškos estetikos nuovokos.

Reikėjo dar labiau specializuotis. Tapau moksliniu redaktoriumi ir mokslinių smulkmenų detektyvu. Dirbau William James Raštų redakciniam kolektyve – parengėme 17 tomų. Turėjau sudaryti bibliografiją, tyrinėti rankraščius, tikrinti ir išaiškinti citatas. Po to buvau William James korespondencijos mokslinis redaktorius, parengdamas 12 tomų. Daug laiko sugaišau „medžiodamas“ laiškus, nustatinėdamas jų datas, tyrinėdamas biografines smulkmenas. Tai aprašiau 2007 m. rašinyje „The Ashes of Usucly: Reflections after Editing William James,“ paskelbtame *Transactions of the Charles S. Peirce Society*.

Mokslinio redagavimo specialybė Lietuvoje nėra žinoma, nors daug redagavimo teorijos galima rasti Pauliaus Subačiaus tekstologijoje. Niekad tekstologijos nestudijavau: turėjau išmokyti dirbdamas. Gera, kad William James Raštų teksto redaktorius buvo Fredson Bowers (jau miręs), vienas iš didžiųjų bibliografijos ir redagavimo teoretikų.

Deja, mano akademinės specialybės paklausos Lietuvoje neturi. To meto Amerikos filosofija reikšmingesnė ir įdomesnė negu Europos. Amerikiečiai nebuvo „praktiški“ žmonės, kaip ir dabar dažnai Europoje manoma. Amerikos filosofai įdomesni, nes jie gyviau reagavo į naujuosius biologinius mokslus. James pradėtas ir Dewey išplėtotas natūralizmas labai skiriasi nuo europietiško. Amerikos natūralizmas nėra, iš principo, religijos priešas, nes centre talpina organizmo, o ne medžiagos sąvoką, tokiu būdu lengviau į vidurį įterpti kultūrą. Ši tradicija glaudžiai bendrauja su mokslu, ir Lietuvoje ji padėtų atsverti, pavyzdžiui, A. Šliogerio, kuris mokslu nepasitiki, samprotavimus.

Lietuvoje publikuojami tekstai nėra gerai paruošti ir jais pasitikėti beveik negalima. Į tai kelis kartus spaudoje atkreipiau dėmesį. Kitas klausimas, ar tai padėtų gerins: toks redagavimas, kuriuo man teko užsiimti, reikalauja didelių išteklių. Man pasisekė, nes vienu metu Amerikoje humanitariniai projektai buvo remiami, dabar ir Amerikoje jiems skiriama mažai dėmesio. O Lietuvoje universitetai vis labiau ir daugiau verčiami tapti amatų mokyklomis.

Jeigu kalbėtume apie lietuviškumą, tegaliu pasigirti tik vienu. Esu Amerikos akademinei spaudai parengęs studiją apie Dewey kosmopolitizmą. Argumentas maždaug toks: jeigu Dewey būtų skaitęs Stasį Šalkauskį ir susipažinęs su Lietuvos istorija, jis nebūtų tapęs kosmopolitu. Studiją žurnalas priėmė. Tik reikia trumpinti.

Tapęs pensininku, pasidariau laisvu žmogumi: nieko nedarau, kas man neįdomu. Pastaraisiais metais lietuviškai rašau apie Lietuvos žurnalistiką ir jaunuosius katalikus (A. Maceiną, J. Brazaitį ir kt.), be abejo, norėdamas geriau pažinti ir suprasti savo tėvą ir mamą. Ir sovietai, ir dabartiniai liberalai stengiasi juos iš mūsų istorijos išbraukti, esą tai buvę fašistai, siauri nacionalistai, nacių kolaborantai. Manau, kad šiek tiek pavyko juos apginti, aišku, ne vien mano pastangomis. Daug čia praverė mano redaktoriškoji patirtis: išmokau domėtis smulkmenomis, nepasitikėti bendrybėmis, nemoralizuoti. Norėčiau tuo užkrėsti Lietuvos tyrinėtojus. Esu parengęs prieškario jaunų katalikų laikraščio *Dvidešimtas Amžius* politinių karikatūrų rinkinį (*Vaikų žaidimas*). Išleido „Versus Aureus“ leidykla. Pažadėjau ateitininkų šimtmečio proga parašyti ateitininkų istoriją – iki 1940 metų. Tai proga įdomiai praleisti laiką dulkėtuose archyvuose. Manau, kad šiais atvejais mano amerikietiška patirtis pravers ir lietuviškai veiklai.

– Kokią įtaką lietuviybės išsaugojimui Jums turėjo tėvo, prieškaryje žinomo žurnalisto Igno Skrupskelio, atminimas? Ar šeima, o gal visuomeninė veikla JAV lietuvių organizacijose labiau stiprina Jūsų supratimą, kad esate lietuvis ir turite dirbuotis lietuviybės naudai?

– Tėvo pažinti neteko. Kai jį suėmė, buvau dviejų metų ir ramiai miegojau. Bet šeimoje jis išliko gyvas. Ypač praėjusią vasarą apie jį daugiau sužinojau, – apie jo dienas Šiaulių gimnazijoje. Bet didžiausia įtaka buvo mamos, senojo Lietuvos universiteto auklėtinės, ateitininkės. Mama buvo valinga, tvirto charakterio asmenybė. Dėl to, nors galėjo ir liūdnai pasibaigti, mums viskas klostosi neblogai. Po jos mirties man atrodė, kad dingo šeimos nugarkaulis. Ligi mirties ji pasiliko tėvui ištikima ir skaudžiai išgyveno jo netekimą. Bet ta našta buvo jos. Mums ji nesiskundė, neaيمانavo. Jaunystėje, kaip sužinojau po jos mirties, ji buvo graži, populiari, vaikinų mėgstama. Man ligi šiol mįslė, kaip, po jos vyro arešto, ji nepasidavė, bet tapo kovotoja. Manau, kad turime dėkoti ateitininkiškam auklėjimui.

Išlaikant lietuviškumą, didžiausią įtaką turėjo mama. Bet daug prisidėjo moksleivių ir studentų ateitininkų stovyklos. Per ateitininkų kursus pirmą kartą pamačiau savo būsimą žmoną. O ji pirmą kartą mane pastebėjo, kai Toronto ateitininkams kalbėjau apie raganas ir bendravimą su velniais.

Manau, kad lietuvių žmona daug ką lėmė mano lietuviybei. Kas būtų buvę, jeigu ne nuostabiai graži lietuvaite... Daug prisidėjo Vytautas Vyngantas, kuris mane globojo, kai studijavau New Yorke. Jis suprato, kad tautiniam auklėjimui reikia ne vien idealizmo, bet ir pinigų alui. Labai svarbus buvo Juozas Girnius. Manau, kad tautiškumą lemia žmonės su kuriais tenka bendrauti.

Dr. Algimantui Taškūnui

– Kiek laiko „Lietuviški lakštai“ („Lithuanian Papers“) gyvuoja Tasmanijos universitete? Kaip keičiasi darbo prie žurnalo leidybos pobūdis, bendradarbiai, temos ir problemos? Kokį siekį sau iškėlė „Lietuviškų lakštų“ leidėjai?

– Jau dvidešimt antri metai, kaip „Lietuviški lakštai“ („Lithuanian Papers“ žurnalas) kasmet pasirodo Tasmanijos universitete. Žurnalas yra vienintelis lietuviškas periodinis leidinys anglų kalba ne tik Australijoje, bet ir visame Pietiniame žemės pusrutulyje. Todėl leidėjai jaučia didelę atsakomybę, o sykiu net būkštauja, kad žurnalas, gink Dieve, nesustotų, nes tada nebeliks nieko, kas galės (ir, svarbiausia, norės) kalbėti už Lietuvą Pietinėje pasaulio dalyje.

O kalbėti labai reikia, nes Lietuvos priešai nuolat nuodija užsieniečių viešąją nuomonę apie mus ir mūsų tėvynę. Net dabar, praėjus daugiau kaip 60 metų po Antrojo pasaulinio karo pabaigos, pasaulio masinėje žiniasklaidoje lietuviai yra vis dar neretai apšaukiami žydšaudžiais ir nacių bendrininkais. Deja, nuolat svaidomi šmeižtai pagaliau prilimpa. Todėl mums, lietuviams, yra labai svarbu gintis – gintis ne tuščiais žodžiais, bet įrodyta teisybe ir gerai patikrintais faktais. Per dvidešimt dvejus metus *Lithuanian Papers* surinko ir paskelbė gausų tokių faktų rinkinį: iš viso 180 kitur nespausdintų straipsnių anglų kalba, kuriuos parašė 125 Lietuvos žinovai Tėvynėje ir užsienyje. Tai nesenstanti medžiaga iš įvairiausių sričių, kurią ateityje galės naudoti visi, kas norės geriau pažinti Lietuvą.

Ligšiol *Lithuanian Papers* išsivertė pinigais, nes bedradarbiai, redaktoriai ir kiti pagalbininkai dirbo savanoriškai, tai yra, be atlyginimo. Šiandien savanoriai jau baigia išmirti ir netolimoje ateityje teks redaktorius samdyti už algą. Bet iš kur gauti naujų pajamų šitam tikslui? Klausimas aktualus, bet neišspręstas.

– O kokias neišspręstas problemas regite per keliolika nepriklausomos valstybės metų Lietuvos švietimo ir mokslo srityje? Ar Jums atrodo, kad čia vyksta kokios nors reformos? O gal tik reformų regimybė?

Atkelta iš 6 psl.

– Žvelgiant iš tolo, labai lengva susidaryti klaidingą įspūdį. O vieną kartą kreivai leptelėjus, sunku atšaukti iš burnos išlėkusį netikslų žodį. Kad susidarytum tikresnį įspūdį, reiktų Lietuvoje pagyventi ir padirbėti mažiau-siai vienerius metus. Reiktų sueiti ir bendradarbiauti su žmonėmis, kurie nenusiteikę prieš užsieniečius ir tikrai nori iš jų pasimokyti. Aš, Lietuvoje paskutinį kartą apsilankęs prieš 32 metus, turiu dar daug pamatyti ir sužinoti ir tik tada kalbėti.

Viena problema yra aiški: ne man vienam, bet daugeliui. Kaip profesorius Pipes iš Harvardo universiteto jau prieš daug metų rašė, be nuodugnios liustracijos kiekvienam kraštui yra sunku atsistoti ant kojų – tiek švietimo, tiek ir kitose srityse.

– Kuo Lietuvoje labiausiai žavitės, ką mylite ir dėl ko sielvartaujate?

– Žaviuosi, kad, nepaisant visų nelaimių, okupacijų ir nežmoniškų persekiojimų bei vargų, Lietuvoje dar liko tiek daug lietuvių, kurie be galo myli savo kraštą ir savo tautiečius (kokie jie bebūtų) ir dirba vien jų gerovei. Jūs turite nuostabių asmenų, tokių kaip Nijolė Sadūnaitė Alfonsas Svarinskas, Julius Sasnauskas, Zigmas Zinkevičius ir tūkstančius kitų. Gerbkite juos, atidžiai klausykitės, kai jie kalba – nes jų išmintis gali padėti išgelbėti Lietuvą nuo grėsmių.

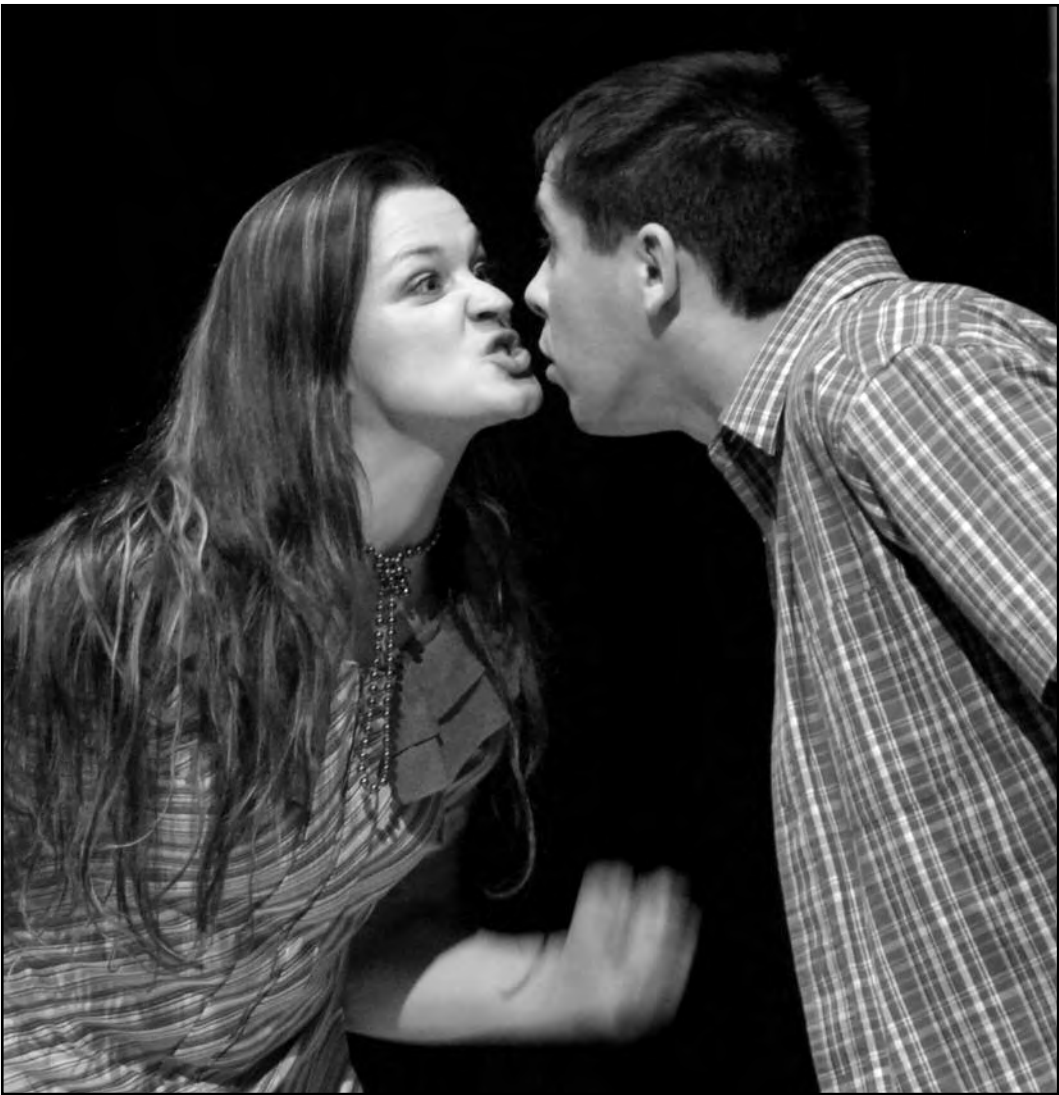
Esu įsitikinęs, kad Lietuvai verkiant reikia daugiau draugų visuose pasaulio kraštuose, ir tokių draugų reikia ieškoti nuolat ir energingai. Deja, nei Lietuvos vadovybė, nei išeiviai lietuviai nesistengia pakankamai darbuotis šioje srityje. Štai pavyzdys: australė, ponია Claire Jansen, didelių gabumų Tasmanijos universiteto humanitarinių mokslų absolventė, pernai apgynė įdomų mokslinį darbą apie Antano Baranausko „Anykščių šilėlį“. Šiemet gegužės mėnesį ji buvo pakviesta skaityti pranešimą tarptautinėje Eco-Poetry konferencijoje Briuselyje. Ten ji kalbėjo apie A. Baranauską, Lietuvos miškus ir apie tai, ko pasaulis galėtų pasimokyti iš lietuvių. Ta proga Claire norėjo užsukti į Lietuvą, pamatyti tikrąjį Anykščių šilėlį. Mes susisiekdami su viena didele valstybine įstaiga Vilniuje ir paprašėme, kad jos darbuotojai padėtų surasti bet kokią laikiną darbą šitai jaunai moteriai ir jos vyrui studentui. „Ak, – apgailestavo vilniečiai, – dabar jau vasara, mes visi išeisime atostogų ir niekaip negalėsime padėti“. Kokie trumparegiški plepalai! Juk jauni universiteto studentai šiandien yra beturčiai, vaikšto tuščiomis kišenėmis. Sudarykit jiems progą užsidirbti bent arbatpinigių ir parodykite tikrą lietuvišką svetingumą. Įsigysite draugų „ant amžių amžinųjų“. Kodėl Lietuva neturi *Pro Helvetia* tipo organizacijos? O jei turi, kodėl mes nieko apie ją nežinome.

Per pastaruosius 33 metus, be atlyginimo redaguo-damas *Baltic News* ir vėliau *Lithuanian Papers*, pamačiau, kaip svarbu atstatyti gerą lietuvių vardą kiekviename pasaulio krašte, supratau, kad reikia rinkti faktus įvairiomis kalbomis, kad atremtume apie mus skleidžiamą melą. Lietuvos priešai veda nuolatinį žodžių karą prieš mus. Gal šiedu mūsiškiai leidiniai anglų kalba yra tik smėlio dulkelės, bet ir smėlis besitrindamas užaugina perlą. Taip pat įdomu, kad net mažesni lietuvių leidiniai užsienyje, tokie, kaip *Baltic News* ir *Lithuanian Papers*, kam nors vis užkliūva. Buvo du kartus mėginta uždusinti *Baltic News*. O dabar jau septinta savaitė nežinomi asmenys bando užtvindyti mano *Lithuanian Papers* elektroninio pašto dėžutę šimtais netikrų laiškų taip, kad tikra korespondencija negalėtų pasiekti žurnalo redakcijos.

Australijoje yra tik du lietuviški laikraščiai, spausdinami lietuvių kalba: *Mūsų pastogė* ir *Tėviškės aidai*. Prieš pusmetį šiedu leidiniai smarkiai užpuolė *Lithuanian Papers* ir jo redaktorių, tvirtindami, kad žurnalas jau atgyveno savo paskirtį ir turėtų užsidaryti. Puolikai nepasakė, kad uždarius *Lithuanian Papers*, neliks nė vieno leidinio Australijoje ir Pietiniame žemės pusrutulyje, kuris angliškai kalbės už Lietuvą.

Tačiau atidėkime šiuos klausimus, nes Hanibalas prie vartų. Nelaukite iš Gruzijos atvažiuojančių tankų. Baikite keliolikos politinių partijų rinkiminius žaidimus ir susijunkite į tris ar keturias partijas. Atgaivinkite Sąjūdžio ir Baltijos kelio dvasią ir neatidėliodami eikite į gatves masinėms demonstracijoms, kol dar galite. Nesitikėkite pagalbos iš užsienio, prisiminkite, kaip Atlanto charta apgavo mus visus. Prisiminkite, ką Vincas Kudirka mokė apie Lietuvos meilę ir vienybę. Rytoj gali būti per vėlu.□

Nepagailėta vaidybinės energijos

Aušra Jasaitė ir Linas Umbrasas.

Jono Kuprio nuotr.

PRANAS VISVYDAS

Rugsėjo 13–14 d. Los Angeles lietuvių Šv. Kazimiero salės scenoje pasirodė Čikagos teatro sambūris „Žaltvykslė“ su vienaveiksme pjese „Upė ant asfalto“ (autorius Dmitrij Lipskerov, režisierė Ilona Čiapaitė). Svečius pristatęs Amandas Ragauskas pasakė, jog šis vaidinimas yra rodomas pirmą kartą Los Angeles mieste, yra tarsi mini teatro festivalio pradžia, nes kitą savaitę vietinis sambūris „Just millin ‘around’ “ Čikagoje vaidins pjesę „Du-2“, sukurtą J. Grumšlytės. Jos premjera įvyko pernai. Taigi šios dvi skirtingų teatrų pjesės yra „naujas kultūrinis puslapis“ lietuvių losangeliečių gyvenime.

Iš I. Čiapaitės išgirdome, jog „Žaltvykslė“ pradėjo veikti 1999 metais Čikagoje. Dabartinės pjesės premjera įvyko 2008 m. vasario 2 d. Jaunimo centre. Programos lapelyje informacijos mažiau nei įprasta. Ničnieko apie dramaturgą, nei apie šios pjesės pobūdį. Keli sakiniai būtų pravertę. Minimios prie pastatymo prisidėjusios jų pavardės: dailininkė Irena Grigas, apšvietėjas Sidas Ulevičius, choreografė Monika Adomaitytė, scenos apipavidalintojai Arūnas Žentikas, Alvidas Jonaitis ir Deividas Prancevičius.

Scenovaizdyje regime jauno viengungio butą – su viskuo vienoje erdvėje, net tualetu kairėje. O tie abstraktai ant sienos gali lygiuotis su mūsų meistrų „sėdevrais“. Butas yra toks aukštas, kad veikėjai, atsistoję ant scenos krašto, tariamai mato asfaltuotą gatvę. Veikėjų, ypač dviejų pagrindinių – Aušros Jasaitės ir Lino Umbraso – pavardės reiktų paryškinti, o Jasaitės – net raudonai. Jai tenka svarus emociingas pjesės krūvis. Jos vaizduojama mergina Kalifornija čia dažnu atveju yra tikras siaubas. Užsiplieskianti dėl mažmožio rėksnė, pikčiurna. Šiame tekste jai skirta tokiai būti. Dirgliai didmiesčio aplinkos, išdarytos šeimos ir, aišku, prigimties būtybei. Kalifonija patraukli scenoje, ypač pykčio akimirkomis. Tad pagrįstai didesniąją veiksmo dalį jai ir nuolaidžiauja Ričardas (Linas Umbrasas), po vakarykščio susitikimo pasikvietęs ją pas save.

Viskam, kas tarp judviejų vyksta, aprašyti ir paanalizuoti reiktų psichoterapijos žinovo žodyno, sakyčiau, Sigmund Freud'o įžvalgių pastabų. Tai jau klinikinės problemos. Kalifonija yra rupios praeities auka. Keistuolis Ričardas irgi apsėstas jau mirusio alkoholiko tėvo pesimizmo, tiksliau – tikėjimo nuolat srūvančia energija, su kuria sutapęs atsiduri amžinybėje. Tai jo išganingojo metafizika. Nieko čia naujo. Nuo Antikos laikų žinomas Herakleito „pantha rei“ dėsnis. Ir dėl to nėra ko kraustytis iš proto, bet pjesės autoriui jis užkliuvo. Gatvėje ant asfalto girdimas eismo šniokštimas simbolizuoja energijos amžinumą. Apie tai pjesės pradžioje ir keliskart vėliau byloja pasirodanti tėvo vėlė (Antanas Steponavičius). Tie intarpai pilni pakilios poezijos. Vietomis girdisi ir kažką menantis Balsas (Lukas Klerskis).

Nežadu nuosekliai narstyti turinio. Jaunieji herojai stengiasi išsipasakoti. Tačiau gervalis Ričardas vis atsitrenkia į Kalifornijos agresyvų užgaulų nekantrumą. Tol, kol neįvyksta lūžis. Ūmai viskas apsiverčia aukštyn kojomis. Ričardas perima vadžias. Ji pasidaro švelnesnė, nuolaidesnė, norinti jį pradžiuginti viliokė. Net pasiūlo pauostyti cheminių garų. Jų žalingai energijai veikiant, sustiprėja trauka drauge nusižudyti. Laikydami už rankų, jie keliskart ruošiasi šokti į apačią ir sutapti su ant asfalto amžinybės tekančia upe. Neišdrįsta. Tarpusavio meilę ir alkis skrandyje atitraukia juos nuo prarajos.

Stebiuosi, kaip šio avangardiško veikalo autorius, turbūt ir pati režisierė, iš rėksmingos Kalifornijos žodžių arsenalo sumaniai išsijojo šiuolaikinio jaunimo mėgstamą *profanum* žargoną. Ir be keiksmazodžių efektas yra pribloškiantis – kaip ji taip gali ir kodėl Ričardas taip naiviai leidžiasi būti niekinamas? Iš tiesų, žmonijos etika teoriškai stoja kantrybės pusėn. O po įtempto sceninio kūrinio visad kyla įvairių klausimų. Šeštadienio vakaro auditorijai pjesė padarė gilų įspūdį. Įtikino svečių iš Čikagos vaidybinė energija. Tai daug žadanti upė. □

Sovietinė Niobės istorija

ALGIMANTAS ČERNIAUSKAS

Minint Lietuvos sąjūdžio dvidešimtmetį, Varėnos kultūros rūmuose buvo atidarytos dvi parodos: Varėnos Sąjūdžio istorija spaudos puslapiuose (ją parengė Varėnos bibliotekos darbuotojai) ir tremtinės Jefrosinijos Kersnovskajos piešinių, reprodukuotų iš knygos „Kiek vertas žmogus“, ekspozicija. Pastarąją ruošiant, Seimo nario Gedimino Jakavonio iniciatyva teko pasidaryti ir šių eilučių autoriui.

J. Kersnovskajos piešinių su palydinčiais tektais paroda rusų iniciatyva su didžiuliu pasisekimu buvo atidaryta 2008 m. Strasbure, Europos Parlamento rūmuose. Atidaryme dalyvavo ir J. Kersnovskajos gyvenimo tyrinėtojas, knygos „Kiek vertas žmogus“ sudarytojas Valerijus Platas – Moldavijos politikas, diplomatas ir istorikas, dar visai neseniai kalėjęs už sovietinio genocido tyrinėjimą. Pasak G. Jakavonio, paroda sukrėtė ją mačiusius politikus, Parlamento rūmų lankytojus, ir jis į Lietuvą atsivežė iš autoriaus išprašytą knygą. Siūlau paskaityti ištrauką iš jos, kad pajustumė Jefrosinijos Kersnovskajos žodžio jėgą.

„Aš badauju... Bet argi mano alkį galima sulgyinti su kančia tos moters, lietuvės, kuri nemokėjo rusų kalbos, nesuprato, už ką ją čia atvežė, nesuvokė ją ištikusios bėdos? Aš nežinojau jos vardo, o gal tiesiog jį pamiršau. Nepersimečiau su ja nė vienu žodeliu, bet ji manęs ir nebūtų supratusi. Ji nesuprato rusiškai nė vieno žodžio. Manau, kad skausmas užtemdė jos sąmonę, ji net ir gimtosios kalbos nebūtų supratusi. Jos istoriją papasakojo vietinės moterys, tarp kurių ji gyveno.

Jos vyrą, penkių vaikų tėvą, suėmė, ir kur jis dingio, nežinojo nei ji, nei tūkstančių tūkstančiai į ją panašių moterų, kurias taip pat išskyrė, išsijojo jų šeimas lyg pelus pavėjui. Atsiuntė ją su vaikais į vieną iš šio krašto kolūkių. Ji dirbo lygiomis teisėmis su vietiniais kolūkiečiais, tai yra, už darbą negaudavo nieko. Tačiau vietiniai žmonės prie savo namų turėjo šiokių tokių daržus ar karvutę, o ji – nieko. Darbe ją ‘maitino’: duodavo 400 gramų duonos ir skysto viralo. Bet namuose lėtai iš bado mirė penki jos mažyliai! Motina bandė pamaitinti savo vaikus: ji prisipylė į kojines porą saujų miežių, kad išvirtų jiems košės. Ją pagavo, pasodino į kalėjimą (KPZ) už valstybinio turto grobstymą, o vaikai susirgo skarlatina. Jie buvo išsekę, o ir motiną iš jų atėmė! Kam reikalingi svetimi vaikai visuotinio bado ir nepriteklių akivaizdoje? Dar daugiau, šeimininkai, pas kuriuos ji su vaikais gyveno, irgi turėjo vaikų... Todėl susirgusiems mažyliams atėmė ir pastogę. Perkėlė juos į kažkokią pašiūrę. Kiekvieną dieną vienas iš jų mirdavo. Apie tai pranešdavo motinai. Ji neturėjo jėgų, kad apverktų tą, kuris numirė. Su siaubu laukdavo žinios, kad mirė kitas jos vaikas, spėliodama, kuris dabar, be galimybių priglauti jį prie krūtinės, su beprotiška viltimi išgelbėti nuo mirties! Nežinau, kaip ji sugebėjo paslėpti ir išnešti išdrožtą iš kaulo kryželį. Niekada nepamiršiu jos beprotiško žvilgsnio, tos nevilties, su kuria ji spaudė rankose kryželį, bekraujėmis lūpomis šnabždėdama: gal vaikų vardus, gal malda, gal prakeikimą jų budeliams...

Negailestingi buvo Apolonas ir Artemidė, viena po kito nužudydami Niobės vaikus už tai, kad ši įžeidė dievų motiną. Bet jie pavertė Niobę akmeniu, ir jos kančios pasibaigė. O ši nelaimingoji motina lietuvė liko gyva. Ką ji nuskriaudė, paėmusi saują grūdų savo alkaniems vaikams?.. Apie daug ką mažiau gulėdama geležinėje lovoje ir klausydama, kaip tamsoje šnara ir cypauja žiurkės”.

Dabar galima pasinerti į gana gausią Lietuvos tremtinių ir kalėjusių sovietiniuose lageriuose memuaristiką. Tačiau J. Kersnovskajos knyga „Ko vertas žmogus” išskirtinė ne vien savo apimtimi. Maskvos leidykla „Rusijos politinė enciklopedija” 2006 metais šią storą, ispūdingo formato, knygą, sveriančią daugiau nei keturis kilogramus, išleido

Jefrosinijos Kersnovskajos piešinys iš knygos „Ko vertas žmogus”.

1,200 egzempliorių tiražu. Žinant šimtątūkstantinius Rusijoje leidžiamų knygų tiražus, kyla mintis, kad tai daugiau propagandinis žingsnis, o ne noras Rusijos gyventojams sukrečiančiu liudijimu atskleisti J. Stalino ir bolševikų partijos nusikaltimus.

J. Kersnovskaja gimė Odesoje 1907 metais. Šeima, bėgdama nuo pilietinio karo, kurį sukėlė bolševikai, pasitraukė į savo palivarką Besarabijoje. J. Kersnovskaja, jos žodžiais tariant, padarė didžiausią savo gyvenimo klaidą, kuri sulaužė jos gyvenimą. Sąžininga ir darbšti jauna moteris, savo rankomis uždirbdama duoną, buvo įsitikinusi, kad ji niekam nenusikalto, ir, 1940 m. sovietams okupuojant Besarabiją, nepasitraukė į Rumuniją, o liko savo sodyboje. Maskvos politikai suformavo naują valstybinį darinį: Moldaviją (kaip tai primena šių dienų Gruzijos įvykius), kurios gyventojai greit pajuto sovietų gyvenimo realybę. Naujoji valdžia atėmė žemę, namus, o 1941 m. Moldavijoje prasidėjo masinės gyventojų deportacijos. Į Novosibirsko žemes, kur pakliuvo ir J. Kersnovskaja, iš Moldavijos pateko beveik šeši tūkstančiai tremtinių. Iš jų 2 tūkstančiai vaikų iki 16 metų ir 2,5 tūkstančių moterų. Šiems valstybinės reikšmės „nusikaltėliams” teko katorgininkų dalia. Didžiulė ir galinga represinė sovietinė sistema, sugebėjusi iš gyvenamųjų vietų ištremti milijonus žmonių, visiškai nesirūpino deportuotų žmonių išikūrimu neišsivintuose žemės plotuose. Dažnai žmonės būdavo išmetami į visiškai neapgyvendintas vietas. Pasisekdavo tiems, kurie pakliūdavo į anksčiau atvežtų tremtinių pastatytus barakus arba pas ten gyvenančius žmones. Bet net ir tokiu atveju dažniausiai likimas būdavo tragiškas.

Nepaisant to, kad J. Kersnovskaja nuo jaunystės buvo pripratusi prie sunkaus fizinio darbo, nepakeliamos darbo normos, badas ir šaltis sugriovė jos sveikatą. 1942 m. ji rašo: „Mano darbą vasario mėnesį galima palyginti su skęstančio žmogaus beviltiškais judesiais, kai jam virš galvos jau teliūskuoja vanduo. Tik mirtis vandenyje lengvesnė”. Tų pačių metų pavasarį J. Kersnovskaja pabėgo ir pusę metų slapstėsi. Ją pagavo ir nuteisė dešimt metų kalėti lageryje. Per lagerių punktus ji pakliuvo į lagerį Nr. 4, kuriame 1942–1943 metais numirė ketvirtadalis nuteistųjų. 1944 m. J. Kersnovskaja dar kartą teisiamą „už kontrrevoliucinę veiklą”, sovietų vadovybės šmeižtą ir t. t. Ji dar kartą nuteisiama dešimčiai metų ka-

lėti lageriuose. Išsireikalavo, kad ją perkeltų dirbti į šachtą. Visų pirma, įvykdžius normą šachtoje, nuteistiesiems laikas buvo skaičiuojamas dvigubai. Ir antra, anot J. Kersnovskajos, „po žeme niekšai nesileidžia”. Už sąžiningą darbą J. Kersnovskaja 1952 m. anksčiau laiko buvo paleista iš lagerio. Išėjusi į pensiją, 1964 m. išvažiavo iš Norilsko ir apsigyveno Jesentukyje.

1964–1968 m. ji parašė savo memuarus, kurie tilpo į 12 sąsiuvinių. Ji rašė: „Aš dažnai girdžiu: nė vienas nepamirštas ir niekas nepamiršta! Šie išdidūs žodžiai puikuoja ant paminklų, skamba epigrafais. Deja! Visi ir viskas pamiršta!.. Bėda ne ta, kad pervadinami miestai, gatvės, griaujami paminklai, nukabinami portretai, keičiami lozungai, perrašomos jau išleistos knygos, išpjaunami ir naujai perrašomi, klijuojami enciklopedijų puslapiai. Kiekvienas iš šių faktų atskirai paėmus juokingas. Bet kai visa tai vyksta vienu metu ir visa tai daroma tam, kad iš žmogaus atimtų atmintį, o logiką pakeistų nuolankumu, paslėptų arba iškreiptų istorijos pamokas – tai baisu ir nusikalstama. Žmonės turi žinoti tiesą, kad tokie dalykai nepasikartotų”. Rašydama atsiminimus J. Kersnovskaja juos iliustravo šimtais piešiniais. Atėjus Gorbačiovo „perestroikos” epochai jos prisiminimų fragmentai buvo spausdinti žurnaluose „Ogoniok”, „Znamia”.

Režisierius Jonas Jurašas, atidžiai peržiūrėjęs J. Kersnovskajos knygą ir prisimindamas 1984 m. Niujorke savo režisuotą spektaklį „Zek”, sako: „Jokia vaizduotė negali sukurti tokių vaizdų, kokius nupiešė, tarsi fotografijose atkartotoji ši moteris. Pagal juos galima kurti filmą, bet jis, ko gero, nebūtų įtikinamas. Kinas nupigintų šį liudijimą, kuris prarastų neįmantraus tikrovės atvaizdo autentiškumą, išlikusį šios savamokslės moters piešiniuose... Šios knygos žiūrėjimas – tarsi operacija be nuskausminimo, kai pjaunama per gyvą nervą.”

Merkinėje paruošta J. Kersnovskajos piešinių, reprodukuotų iš knygos „Kiek vertas žmogus”, paroda keliaus per Varėnos rajono mokyklas. Rudenį originali paroda iš Moldavijos gal pasieks ir Lietuvos Seimo rūmus. Bet jokia paroda neatskleis knygos visumos, nes joje svarbu ne tik piešiniai, bet ir tekstai, liudijimai, kurie atskleidžia žmogaus kančią, žmogaus gyvybės ir gyvenimo garbės kainą. Gal kuri nors Lietuvos leidykla ryžtųsi išleisti šią knygą lietuvių kalba, juo labiau, kad J. Kersnovskajos liudijimas yra paskelbtas pasaulio kultūros paveldu. □